

ÓZBEKSTAN RESPUBLIKASÍ JOQARÍ HÁM
ÓRTA BILIMLENDIRIW MINISTRILIGI

ÁJINIYAZ ATINDAĞI NÓKIS MÁMLEKETLIK
PEDAGOGIKALÍQ INSTITUTI

5111100-Muzikaliq ta`lim bakalavr ta`lim bağdari
Muzıka tálimi II ushın

«Ózbek xalıq muzıka dóretiwshiligi» páninen

LEKCIYA KURSÍ

Lektor: p.i.k. S.E.Romanova

Nókis-2019

KIRISIW

Bul pán Mámleketlik tálim standartları talaplarına say etip rejelestirilgen.

Pánniń maqseti hám waziypaları. Pedagogika tarawında muzıka tálimi baǵdarı boyınsha tálim alıp atırǵan talabalarǵa ózbek xalıq muzıka tariyxı, mádeniyatı hám mánawyatı tarawları, isenimleri, sonday-aq, kórkem dóretiwshilik formaları kóp tárepten ózbek miyrası menen jaqınan tanısıp alıwǵa múmkinshilik beredi. Pánde dástúriy muzıka dóretiwshilikti forma dúziliwi ózgeshelikleri, tariyxıy usılları siyaqlı máseleleri házirgi zaman muzıkalıq folkloristika páninen toplanǵan maǵlıwmat hám juwmaqlardan talabalardı qabarlandırıwdan túradı.

Pánni ózlestiriwden kelip shıǵatúǵın waziypalar- talabalar túrli baǵdarlarda bilimlerde iye bolǵanlıqların kórsetiwlerden quraladı.

Ózbek xalıq muzıka dóretiwshiligi pánin ózgeshelikleri hám onıń tiykarları, ilimiy metodikalıq máseleleri, zamanagoy etnomuzıkatanıwshılıqtıń eńgizilgen tiykarǵı baǵdar hám usılları bayanlanadı. Oqıw processında muzıka lekciyaların hám muzıka úlǵilerin tınlaw, belgili temalar boyınsha sawbetli seminar sabaqlarına tayarlıq kóriw, sonday-aq, muzıka úlgi hám formaların óz-betinshe ózlestirip siyaqlı kórinislerde ótedi. Ózbek xalıq muzıka dóretiwshili pánin ózlestiriw nátiyjesinde tomendegi bilim, kónlikpe hám tájiriybege iye bolıwı kózde tutilǵan:

- Ózbek xalıqı ómiriniń túrli tariyxıy dawirlerdegi eń kerekli muzıkalıq – tariyxıy processlerdi;
- Hár qiyılı sáz ásbapların, bay atqarıwshılıq dástúrlerin;
- awızeki kásiplik klassikalıq muzıkası hám de házirgi zaman Ózbekistan kompozitorlıq dóretiwshiligin;
- Ózbek dástúriy qosıq hám sáz janrları, maqom túrlerin, nota jazıwların;
- dástúriy muzıkanı úyreniw usılların, janrları hám metodikalıq dizimin;
- dástúriy muzıkanı úyreniwge say zamanagoy usılların ***biliwi kerek;***

- awızeki kásiplik klassikalıq muzıka hám kompozitorlıq dóretiwshiligi shıǵarmaların analizlaw tiykarǵı usılların iyellew ***kónikmelerine iye bolıwı kerek;***
- milliy muzıka dástúrleriniń ózine say ózgesheliklerin anıqlaw;
- akustikalıq, ritmikalıq, ırǵaq, lad, dúzilis, bezek hám atqarıwshı talıqlaw ***kónlikpelerine iye bolıwı kerek.***

Ózbek xalıq muzıka dóretiwshiligi pání “Muzıka tariyxı”, “Balalar muzıka ádebiyatı”, “Etnomuzıkatanıwlıq tiykarları” pání basqa arnawlı muzıka pánleri menen metodikalıq tárepten baylanısqa bolıp, talabalardıń ózbek xalıq muzıka dástúrleri, dástúriy muzıka haqqındaǵı ulıwmalıq túsinik hám kóz qarastarın keńeytiriwge xızmet qıladı. Oqıw rejede belgilengen semestrlerde oqıtıladı. Usı ishshi baǵdarlamanı ámelge asırıwdan tiykarǵı maqset oqıw rejesindegi ulıwmakásiplik hám qániygelik pánlerinen jeterli bilim hám kónlikpelerge iye bolıwdı talap etedi.

Dástúriy muzıkanıń ózine say tárepleri hámde tiykarǵı qavatlari. Dástúriy muzıka dóretiwshiliginiń túrmıs ornı hám mazmunı, xalıq mánawiy qádiriyatların saqlaw processındaǵı áhmiyeti. Muzıka janrlarınıń social-tariyxıy sharayatı, mánawiy talapları rawajı tásirinde ózgeriwleri. Kóp ásirlik dástúriy muzıka dóretpeleriniń qavatlılıǵı. Onıń marasım, úrip-ádet, túrli waqıya hám tádbirler menen baylanıslıǵı, folklor, xalıq dóretpesi dep ataq alǵan formaları. Úsatazdan shákirtke jetip kelgen muzıka awızeki dástúrlerdegi professional muzıka jolları – dástúriy muzıka dóretpeleriniń tariyxıy kórinisleri sıpatında awızeki dástúrdegi muzıka usıllarınıń barlıǵında dóretpelike hám atqarıw processleriniń birge bolıwında. Olarda úsatazdan shákirt múnásebeti járdeminde saqlanıp kiyatırǵan dóretiwshi nızam hám qaǵıydalar. Awızeki dástúrlerdegi professional muzıka kórkem-óneriniń teoriyalıq tiykarlarǵa hám atqarıwshılıq mekteplerine iye bolıwı.

Dástúriy muzıkanıń tariyxıy rawajı. Qádimgi dawiri adamlarınıń ómir hám túrmıs múmkinshilikleri hám de diniy kóz-qarastarı hám de dástúrleriniń payda bolıwı haqqında. Qosıqlardıń dawısları melodiya arqalı olardıń otmishi haqqında sóz etiwı kerek.

Óz-betinshe tapsırma temaları:

Qádimgi ózbek muzıka dóretpeleri muzıka ásbapları;

Ónermentshilikke say muzıka ásbaplar;

Diyxansılıqqa say muzıka ásbaplar;

Sharwashılıqqa say muzıka ásbaplar;

Adamlardıń qalay jasawına say bolǵan dáslepki kiyik awlap awıl jerlerde turmıs waqiyalarına say bolǵan dástúrler, pasıllardıń ózgerisi, waqiyalar ózgerisi tariyxı, olardıń mánawiy kórinisleri, merasım qosıqların mazmunı, sóz menen namanıń boleklerge tiykarlanganlıǵı, oyın háreketleri, ritm ózgesheliklerin kórsetiwshi muzıka hám sóz salmaǵı hám de pitmlı usıllarınıń júzege keliwi. Belgili pitm qalıplerine hám de perde dúzilmelerine tayanıp ırǵaqlardıń payda bolıwı, bunıń nátiyjesinde ırǵaqlı muzıka usılları qalıplesiwi.

1-tema. ÓZBEK FOLKLOR QOSIQLARI

Reje:

1. Folklor túsinigi hám onıń tariyxı
2. Xalıq awizeki doretiwshiligi
3. Xalıq muzıka miyrasi

Tayanush túsinikler: folklor, xalıq dástanları, ertekler, qosıqlar, maqalları.

Tekseriw ushın sorawlar:

1. Xalıq muzıka miyrasi neshe boleкке bolinedi?
2. Folklor sóziniń terminlik túsinigi?
3. Folklor muzıkas'ın izertlegen ilimpaz tariyxshılar?

Folklor janrın úyretiwdiń maqseti oqıwshılardıǵa folklor qosıqları hám olardıń jaratılıwi tariyxı, fol'klor qosıqlarınıń túrlerin, metodlarını úlgilerin, óypatta jasap ótken mádeniyat úlgileri, fol'klorǵa say kiyimler túrlerin, óypatlarǵa say bolǵan milliy ayaq oyın baǵdarların: sonday-aq, Fergana-Tashkent, Xorezm, Buxara, Surhandar'ya, qaraqalpaq, Turkmen hám basqa da ayaq oyın mektepleri, fol'klor qosıqlarlarında paydalanatúgin milliy xalıq sáz asbapların atqariw jolları, ata-babalarımızdan awlaktan-awladqa ótip kiyatirǵan fol'klor qosıqların úyretiwdir.

Folklor (ingliz tilinde Folk-xalq, lore-bilim, danalıq) – xalıq dóretiwshiligin kórsetiwshi atama. Pänge 1846 jılda ingliz arxeologi U.J.Toms alıp kirgen. XIX ásirdeń 80-90 jıllarında Folklor atamasi kóplep mámleketlerde qollanılıp basladı. Sol jıllardan baslap bul atama keń mánide xalıq dóretiwshiligin bárshe tarawların – xalıq poeziyasi, xalıq bayati, muzikasi, ayaq oyını, suwretlew óneri, músishilik, oymakarlıq, diniy isenimlik hám ádetleri tusinilse, tar mániste tek sóz iskusstvosınıń-xalıq awizeki poetikalıq dóretiwshiligi túsiniǵın kórinedi.

“Folklor” qosıqlarında atqariw, fol’klor qosıqlarında óǵan say bolǵan kóylekler tańlaw, fol’klorǵa say bolǵan há’r qiyli mawsim qosıqlarına say ayaq oyın atqariw, fol’klor qosıqlarında paydalanilatúǵın milliy xalıq sáz asbapların turli usıllarda qosıqlarǵa say shertiw kónlikpelerin payda etiwden turadi.

Turkiy xalıqlarda fol’klor materiýalları jazıp alıw boyınsha dáslepki tájiriýbeler XI asirden baslap kózge taslandı. XVIII - XIX asir baslarında fol’klorǵa qaray qizigiwdiń artiwi nátiýjesinde xalıq awizeki dóretpelerin tóplaw hám baspadan shıǵariw rawajlandı.

XX asirdiń 20-jılları 2yarımından baslap tabislar qolǵa kiritildi. Ergash Jumanbulbul ulı, Fazil joldas ulı, Muxammadqul Janmurat ulı Polkan shayir, Qallı Ayimbetov, Tajigul Adambaeva, Viktor Ivanov, Shafrannikov sıyaqlı ataqlı fol’klor dastanshilar maydanǵa shıqtı. 1925 jıldan ózbek xalıqı tariyxta birinshi márte jáńa dastanlardıń tóliq tekstlerin xalıq shayirlarınan jazıp alıw isleri baslap jiberildi. Qısqa dawir ishinde “Alpamis”, “Yadgar”, “Shaybaniyxan”, “Yusip menen Ahmed”, “Alibek menen Bolibek”, “Rustam”, “Góróǵlıniń tuwılıwı”, “Yunus peri”, “Misqal peri”, “Gulnar peri”, “Awezhan”, “Hasanxon”, “Dallı”, “Ravshan” sıyaqlı ulken shıǵarmalar jazıp alindi.

Qaraqalpaq milliy fol’klor qosıqların ilimpaz N.Nikolayev, S.Tolstov ham T.Adambaevalar xalıq arasından jıynap qaraqalpaq fol’klori shıǵarmasın jratdılar.

Fóklordıń tiýkargı ózgesheligi dóretiwshi protsess-dóretiwshilik hám atqariwshılıq barisin awizekiligi hám jamaa xarakterine iyeligi. Onıń dástúriy, ózgeriwshi, kóp túrlilik, ulıwmalıq, ananimlıq sıyaqlı belgileri fol’klorǵa say áne sol dóretiwshi protsessdiń bas ózgesheligi aylanasında kórinedi. Fol’klor

shigarmaları kópshilik tárepinen awladlardan-awladlarǵa baylanisliliginda poetikalıq elementleri, dástúriy usil quralları tiykarında júzege keledi. Ol belgili esitiwshiler toparına móljellengen hám xalıq jamaati tárepinen aytilǵanda ǵana jámiyet hám tariyxıy áhmiyetke iye. Fol'klor úlgileri awizeki jaratilip awizeki tarqaliw jámiyet repertuarinan keń órin alǵan poetikalıq formalarnıń barlıǵı, teksttan-tekstke ótiwshi uliwmalıq órinlardıń qatańlıǵı, uqsas syujetlerdiń kópligi mumkinshilik jaratadı.

Hár bir dóretiw hám atqariwda dástúriy shigarmadaǵı ayrim kemshilikler ózgeredi yamasa túsip qaladı. Bunday ózgeriwshenlik jámiyetlik-ishki jaǵday, tıńlawshılar talabi dóretiwshilik bilimine baylanisli. Biraq hár qanday ózgeriw formalasqan qatań dásturler aylanasında payda boladı.

Fol'klordiń jamaa xarakteri jeke dóretiwshiler jumisin toqtatpaydı. Talantli dóretiwshiler awizeki dástúrler aylanısında oni jánede tereńlestiredi, jańaların jaratadılar.

Qosıq, tabismaq, apsana, rawayat, awizeki drama, ertek, dastan, tez-aytiwlar hám basqa fol'klorniń tiykarǵı janrları.

“Fol'klor” dógeregi ótiliwiniń aktuallıǵı. “Kadrlar tayarlaw milliy dástúri”niń uliwmalıq qaǵıydaları bóliminde kórsetip ótilgen “Xalıqtıń bay intellektual miyrasi hám uliwmainساني qádiriyatları tiykarında ...kadrlar tayarlawdıń tereń dizimin qalıplestiriw Ózbekistan rawajiniń kerekli sharti” ekenligi menen belgilenedi.

Ata-babalarımnan qalǵan, saqlanıp kiyatırǵan urıp-ádetler, milliy qádiriyatimizni bizgeshe jetip keliwine kitaplar, videoplyonkalar, kino, jurnal hám gazetalar arqalı biz ótmish haqqında bilimlerge iye bolıp kelmektemiz. Házirgi kúnde pán texnika qatań rawajlanıp atırǵan waqıtta bárshe jaslarımız óz bilimin jánede bayitiwda jańa hám zamanagoy texnologiyaları ómirimizdiń ajiralmas bolegine aylanıp úlgirdi.

Hár kuni axborot portallarında jaylasqan jańalıqlardan xabardar bolıwǵa ádetlenbegen jumis quralınday bolıp qalǵan komp'yuterlerden paydalanmaǵan insandı tabiw qiyin. Bul Orında bárshebiz qálewshilerimiz. Kundelik ómirde hám

jumis hám óqiwda insandi hár waqit qiziqtiratuǵın sorawlar payda bolaveredi. Bul juwapqa bolsa internet baylanisi arqali bimalel tabiw mumkinshiligi bar.

Rus ilimpazlarınan biri “Internet bul tarvaqaylaǵan belgili” onda tek kompas menen járdem aliw mumkin. Kompas bolsa “Ideologiyalıq immunitet” degen edi. Internetke hámme kiriwi mumkin, oniń esikleri bárhama ashıq turadi. Putkil órmekshi torin izlew sistemasi hár bir zamanagoy insane zárur bolǵan aqıl jetpes hám kóp axborotlardi jámleydi. Oniń qulaylıq tárepi insane qálegen temadaǵı axborotti hesh qiyinshılıqsız tabiwi mumkin sonnda. Buniń ushin internetke uleniw izlew sistemasin tańlaw hám óǵan kerekli maǵliwmat atin jaziw jeterli. Internet arqali adam hár kuni turli ideologiyalıq (pikirdi ózgertiriwshi) tásirlerge dush keledi.

Folklordiń tálimde úyretiliwi qaraqalpaq xalıq dóretiwshiligi milliy qádiriyatlarnıń ishki bolegi ekenligin tástiyıqlaw, ózbek, qaraqalpaq xalıqı mintalitetiniń qalıplesırıwi xalıq dástanları, ertekleri, qosıqları, maqalları, muzika hám ayaq-oyınları sıyaqlı janrlarda sawlelengen turmis menen baylanıslılıǵına isenim payda etiw, milliy ózlikti ańlawdıń ósip bariwında xalıqımızdıń intelektual miyrasına hurmet sezimin qalıplestiriwden turatuǵınlıǵına baylanisli.

Xalıq awizeki doretiwshiliginiń sóz iskusstvosı sıpatındaǵı ózgeshelikleri tolıq baylanisqanlıǵın, onda xalıqımızdıń ásirler dawamında sotsial, mádeniy turmisi óziniń kórkemligin tapqanın, xalıqtıń óz Watani ushin maqtinish sezimin ásirese awizeki dóretiwshilik islerinde sholkemlestiriwdi dógerek aǵzalarına ańlatiw.

1. Xalıq awizeki dóretiwshiliginiń jazma ádebiyatlardan pariqi táreplerin kórsetip beriw;
2. Folklorniń tariyxiy rawajlanıw basqishları tárepien dógerek aǵzalarına ilimiy maǵliumat beriw;
3. Xalıq turmisi hám kórkem tóqima tusinikleriniń mazmunın ańlatiw;
4. Xalıq awizeki dóretiwshiligi millet perzentiniń aǵartiwshılıq duńyaǵa kóz qarasi, estetikalıq sezimin qalıplestiriwde kerekli tárbiyalıq tiykar waqziypasin orinlaǵani haqqında piker payda etiw;

5. Xalıq awizeki dóretiwshiligindegi janrlar háqqında maǵliumat beriw, olardıń janr ózgesheliklerin anıq kórsetiw, janrlar ara múnasebet ólshemlerin belgilew;

6. Xalıq awizeki dóretiwshiligin, xalıqtıń milliy korkemligi rawajındaǵı áhmiyetin kórsetiw;

7. Xalıqımız folkloriniń duńya xalıqları dóretiwshileri rawajındaǵı ózine say ornı hám insaniyat mádeniy miyrasında tutqan ornı haqqında maǵliumat beriw.

Duńya xalıqlarınıń awizeki dóretiwshiligin bezep turǵan bor-boronen qádimgi dastanlar, ertekler, qiziqshılıq hám aytısırwlar, qosıq hám jańiltıpaslar adamlardı kelesheke jaqsı kunlerge shaqıradi.

Folklor shıǵarmalar ulken tásirlendiriwshi kushke iye, ádebiyat hám kórkem óner ushin tawsılmas baza. İnsan soylewin qalıplesırıwi menen awizeki sóz iskusstvosınıń qádimgi turi hám janrları da birge aralas jaǵdayda juzege kele baslaydı. İnsanlıq kórkem mádeniyatti turli formaların óz ishine alǵan bul dóretiwshi ulgileri qádimgi adamlar sharwasi hám jumıslarınıń bárshe tárepleri menen baylanisli bolip, qádimgi insanlardıń diniy kóz qaraları, baslawshi ilimiy bilimleri, tabiyat hám já'miyet haqqındaǵı kóz qaraların sawlelendirgen. Biraq qádimgi folklordıń bunday ulgileri bizgeshe jetip kelmegen.

Jaziwdıń payda bolıwi nátiyjesinde folklore menen tariyxan baylanisli bolǵan ádebiyat da payda boldı.

Ádebiyat óziniń rawajlanıwi dawamında folklordan bárshe estetikalıqtusınıklar hám poetikalıq formalardı aldı. Soz iskusstvosınıń óz betinshe turi bolip folklor hám ádebiyat birgelikte jasap keldi. Folklor hám ádebiyat shıǵarmaları jaratılǵan sotsial jaǵdaydaǵı ózgeshelik dóretiw protsessınıń hár qiyılıǵı olardıń ózlerine say ózgesheligin kusheytedi. Nátiyjede folklore hám ádebiyat awizeki hám de jazba turli sıpatın qalıplesti hám rawajlandı.

Xalıq awizeki dóretiwshiligi hám oniń turleri

Hár bir xalıqtıń awizeki dóretiwshiligi, sol xalıqtıń sawletin hám dásturleriniń tabiyatin sawlelendiriwshi aynası. Áne sol ayna atqalı hár bir xalıq ótmishi, bugininin, arziuları, niyetleri, adamgershilik hám álemlik páziyetleri,

jamanlıqqı qarata sezimler sıyaqlı sezimler dunyaniń bárshe xalıqları ushin áziz hám qádirlı ekenligin kórip quwanamiz.

Bázi bir xalıqlarda erkekler tárepinen “Xayyiw”, “Yar-yar” sıyaqlı qosıqlar sáz asbapları birliginde yamasa duet aytısırw formasında kelin hám kuyew wakilleri eki hayallar tárepinen atqarılıwi keń tarqalğan.

Xalıq dóretiwshiligi tusinigi ideyasi keń ol folklöre muzikasi (muzika folklori), xalıq teatri (tamasha iskusstvosı), xalıq oyınları, quwirshaq oyını, xalıq suwretlew hám ámeliy iskusstvosın óz ishine aladı.

Xalıq muzika miyrasi eki boleкке bolinedi:

I. Xalıq muzikasi.

II. Awizeki dásturdegi professional muzika.

I. «Xalıq muzikası» - tuwralı uliwmalıq tusinik. Muzikalıq-fol`klor – awizeki muzikalıq dóretiwshiliginiń uliwmalıq hám jeke turi. Muzikalıq fol`klordıń xalıq turmisında tutqan orni hám áhmiyeti:

1. Belgili waqıtta belgili jaǵdayda atqarılıwshi qosıq hám namalar (shańaraq máresim nama hám qosıqları, miynet qosıqları, diniy qosıqlar hám namalar).

2. Qálegen waqıt hám jaǵdaylarda atqarılıwshi nama hám qosıqlar (xalıq janrları: qosıq, nama, aytısırw, terme, yalla, aytım).

Miynet barisi, mawsim hám shańaraq máresim qosıqları xalıq janrlarınıń uliwmalıq mazmuni.

II. Xalıq aytımларınıń nama irǵaqları dúzilisi.

Aytımларınıń soz tiykarları. Barmaq ólshemi xalıq muzikasınıń zárur sipatları nama hám dawis ayanisınıń diapozoni roli. Xalıq awizeki muzika dóretiwinde namalar ulgileri (modeli). Ritm tiykari. Xalıq muzikasınıń mazmuni hám uliwmalıq meseleleri.

Miynet qosıqları

Miynet qosıqları xalıq awizeki dóretiwshiligin qádimgi formalarından biri ekenligi, olardıńvpayda bolıwına miynet protsessınıń áhmiyeti hám de jaǵdayın sáz

irg'achlarida ózine say sawleleniwibde áhmiyeti bar. Miynet qosıqlarınıń ush tiykargı turi:

- a) Sharwa qosıqları
- b) Diyqanshılıq qosıqları
- v) Ónermentlik qosıqları

Miynet qosıqlarınıń xalıq taqpağı tiykarında atqariliwi namalarınıń mazmunına barip taqaladı.

Mawsim merasım aytımları.

Xalıqımızdıń uzoq ótmishi dawamında turli mereke hám urip-ádetler qálipleskenligi onıń tariyxı jil pasılları miynet dawirine say jađdayda payda bolđan.

Ózbek xalıq muzıkası ózina say intonaciyası, ırpapı, mazmunı hám kelbetina iye bolıp qadim qádimlerden xalıq awızeki dóretiwshiligi arqalı saqlanıp bizgeshe jetip kelmekte.

2-tema. ÓZBEK MARASIM MUZİKASI

Reje:

1. Ózbek marasım muzıkası tariyxı
2. Xalıq bayramları hám úrip-ádetleri
3. Xalıq sázları

Tayanısh túsinikler: marasım, xalıq janrları, ertekler, bayram, naqıl-maqallar, sázendeler, sáz ásbaplar.

Tekseriw ushın sorawlar:

1. Ózbek marasım muzıkası tariyxı qanday?
2. Xalıq bayramları hám úrip-ádetlerin sanap beriń.
3. Ózbek xalıqı sáz ásbapları qanday?

“ – Har qaysi xalq yoki millatning ma'naviyatini uning tarixi, o'ziga xos urf – odat va an'analari, hayotiy qadriyatlaridan ayri holda tasavvur etib bo'lmaydi. Bu borada, tabiiyki, ma'naviy meros, madaniy boyliklar,

ko'hna tarixiy yodgorliklar eng muhim omillardan biri bo'lib xizmat qiladi."

Birinshi prezidentimiz I.A.Karimov.

Ózbek xalq marasimlari qadim qadimlerden úrip-ádet bolip bizgeshe saqlanip jetip kelgen. Bular toy marasimlari, kelin aliw, sunnet etiw ham bayramlar.

Bayramlar en qadimgi dawirlerden baslap insan omirini en belgili ham ishki bolegine aylangan. Olarsiz insanliq turmistu uliwma koz aldimizga keltirip bolmaydi. Bayramlar xalq omirini en jaqsu ham gozzal tareplerin sawlelendiriwshi aynasi.

“Bayram xalqtu quwanishli kuni”, – degen edi XI asir shigistu ulli ilimpazu Mahmud Qashqariy. Sonday-aq, bayramlar jardeminde omirdegi quwanish, bayramli jagdayler payda bolgan ulli waqiyaler, belgili kunler, ulken tabisler bolsaplanadi.

Bayram insanni ozi basip otken jollerin tereñ añlawu, qolga kiritilgen natijelerden maqtanuwu, erteñi kunge jaqsu umit menen qarawina jardem beredi.

Bayramlar insaniyliq omirinde sonshama bekkem orin iyellegen bolip olardi ottermeytugin hesh bir shaxs, shanaraq, jamaat tabilmaydi. Sonday-aq, har bir millet ham el xalqtu oz rawajlanuw tariyxu processında qaliplesken bayramlari bar. Orta Asiya xalqlari, solardan ozbek, qaraqalpaq xalqini ham en qadimgi dawirlerden qaliplese baslagan, zamanler ara awladtan awladqa otip, kamal tabip bibaha miyrasqa aylangan bayramlari kop. Bul bayramlardin belgili bolegi tariyxu suwiq samaller – basqinshiler ham turli tariyxiy shaxsler padshalar qiynagina ushrap, nahaq joqatilgan, ayrim bayramlar bolsa qarama – qarsilqlardi jeni, koplegen qasiyetlerden ajivalsada, putkil joqalip ketpegen, jana basqalari bolsa xalq omirinen bekkem orin alip, bizni zamanimizga shekem jetip kelgen.

Aselden dosliq suyiwshi ozbek, qaraqalpaq xalqini bayramlari qan – qarindas xalqlardin tariyxiy – madieni baylanislar processında qaliplesken ham rawajlangan, basqa xalqlar bayramlarina tasir etken ham oz gezeginde olar tasirinde bayigan. Hesh qaysi bayram taza jagdayda ushraspaydi, sebebi “bayram

jaǵdayı” yamasa “bayram keypiyatı” teoriiyası tiykarlanıp, bayramlardıń ishki bólegi sıpatında shólkemlestirilgen hám de bayram formasında ótetúǵın túrli bayramlar, sonday-aq, mereke, tamasha, xalıq oynıları, seyiller, kórinisler, bayram kesheleri, festival, simfozium, yubiley siyaqlı hám bayram aylanısında úyreniledi. Sonday-aq, bayramlar arqalı xalıqlar bir ideologiya astında birlesedi, insanlar tárbiyalanadı, múnásebetler jaqsılanadı hám t.b. Bul bayramlar arqalı xalıq qosıqlarına qızıqtırırw máselesi aktual bolıp rawajlangan hám rawajlanıp baratırǵan Respublikamızda kerek bolǵan pedagogikalıq máselelerden biri.

Mádeniy – aǵartıwshılıq jumıslarınıń belgili bólegine aylanǵan bayram kesheleri – óqıwshılardı mánawiy kamalatqa taptırırw, sawatın asırırw, bilimin, dúnyaǵa kóz qarasın keńeytiw, dóretiwshilik qábiletlerdi rawajlandırırw, bos waqıtın nátiyjeli ótkeriwge kómek beretúǵın formaler sıpatında belgili bolmaqta.

Bayramlar insannıń tabiyǵiy talabı tiykarında kerekli sabaq sıpatında eń qadimgi dawirlerde payda bolǵan. Adamlardıń tabiyǵiy talabı tiykarında sanalı miynet etiw belgili bayramlardan paydalanıwın bildiredi. Ómirlik tajiriybeler tiykarında bayramlardıń túrleri qalıplesken. Tereń maǵnalı hám qalıplesken tereń mánisli mádeniylesken tajiriybeler ádetlerge aylanǵan. Kerekli ahmiyetke iye ádetler tiykarında merekeler payda bolǵan. Jamáá ómirinde quwanış menen ótetúǵın waqiyalar sebepli bayramlar qalıplesken. Sonday etip, tadbirlerniń túrli dárejeleri hám formaları payda bola baslaǵan.

Eń qadimgi sabaqlar menen baylanıslı dástúrler, sonday-aq, temirshilik ádetleri, awshılıq oynıları, sharwashılıq udimleri, diyqanshılıq ádetleri, aktiv jumıs tájiriybeleri, miynet jeńisleri, úlkenler maslahatı, ata-babalarımızdan miyras kiyatırǵan bayramlardan nátiyjeli paydalanıwǵa mumkinshilik jaratqan.

Miynet bayramları jumıs barısın kerekli bólimi sıpatında shólkemlestirilse, mádeniy bayramlar kóbirek adamlardıń bos waqıtında dem alıw forması sıpatında shólkemlestiriledi.

Eń qadimgi adamlardıń turmısı menen baylanıslı dástúrleri, sonday-aq, jamáá bólip jasaw ádetleri, sardarlıq úshin alısıwlar, imitaciya merekeleri, túrli kornistegi jerlew ádetleri, qurbanlıq merekeleri, orǵanistikalıq bayramlar hám sol

siyaqlı qádimgi dawir jámáá rawajlanıwında úlken rol oynagan. Olar qádimgi adamlardıń qiyin ómirinde erisilgen tájiriybeleri, nátiyjeleri hám kóbeytiriwde úlken ahmiyetke iye bolgan.

Sociyal rawajlanıw dawamında adamlardıń jasaw úshın guresi, sanalı miynet qılıwı barısında tajiriyba, kónlikpelerin artıwı; Adamlardıń ekonomikalıq-mánawiy talabın asıp barıwı; olardıń tabiyat sırların anlaw barısında turli túsınikler, oy-orıslarınıń payda bolıwı; miynet bólistiriwi nátiyjesinde turli miynet tarawların rawajlanıwı; adamlar, úriwlar, qabiyleler, jámáálar órtasındağı múnásebetlerin qalıplestiriliwi insaniylik dástúrlerdıń payda bolıwında kerekli ilimpazlar sıpatında xızmet etken.

Qadimden baslap adamlardı ómir, tabiyat sırların túsiniwge umtıw nátiyjesinde olardıń sanasında hár qiyli pikirler, sonday-aq, fetishistikalıq, totemistikalıq, animistikalıq, politeistikalıq, magiyalıq siyaqlı isenimler payda boldı. Qadimgi adamlardıń túsınikleri, ádet hám merekelerine («jamgır shaqırıw», «shámal shaqırıw», «quyashqa siyinıw», «qurbanlıq qılıw», «ayğa siyinıw» merekelerinde) óz sayasın tabıp olar Oraylıq Aziya xalıqları mádeniyatı hám mánawiyattıń qalıplesiwina úles qosqan.

Sonday etip, qádimgi dawirde birinshi mádeniyat formaları – «Ańshılıq oynıları», «Magiyalıq merekeler», «Imitaciya tadbirleri», «Órganistikalıq bayramlar» hám basqalar payda bolgan. Bunday bayramlar birinshi mádeniyat hám aǵartıwshılıq orınları: «Jámáá uyleri», «Óspirimler uyleri», «Erkekler uyleri», «Balalar uyleri» siyaqlı jaylarda da ótkerilgen.

Oraylıq Aziya xalıqları dástúrlerin qalıplesiwinde zardushtiylerdıń dualistik qarastarı ayrıqsha ajıralıp turgan. Olardıń tabiyat, turmus hám miynet barısı menen baylanıslı bolgan dástúr, mereke hám bayramlar diziminde jaqsılıq hám jamanlıq, jaqtılıq hám qaranǵılıq, ıssılıq hám suwıqlıq, ólim hám ómir ortasındağı qarsılıqlar sawlelengen bul dawir ádetlerinde jaqsılıq, miyribanlıq, qádir qıballılıq, insaniylik siyaqlı mánawiy-insaniylik paziyletler qádirlene baslangan.

Ata-babalarımız isenimi, dini tiykarında payda bolgan zardushtiylik dini tariyxda qaldı. Biraq bul dinge say kóp gana ádetler, bayramlar, házirgi dawirgeshe

saqlanıp kelgen. Álbette, olar ishinde eń úlkeni Nawrız bayramı. Sol menen birge keselliktń aldın alıw yamasa onnan saqlanıw úshın ádiraspan tútetiw, turli merelerde shám jaǵıw, shira jaǵıw, toylarda ót átirapında aylanıw, ót atirapında keshki bayramlar shólkemlestiriw, atlıqlardıń, shópanlardıń ót átirapında aylanıp sekirip oynawları, bazı kesellerdiń em tabıwı maqsetinde ót ústinnen ótiwleri, balanıń ót ústinen ótkeriw, ullı terekler shaqqında hár qıylı miywelerden álem baylaw siyaqlı ádetlerdi muzıkalıq qosıqlar sázlı etip alıp barıw házir da kóriwimiz mumkin.

Quyashtıń azanda kutıp alıw, tańda dalanı tazalaw, uynı sıpırıw, juwınıw, oshaqqa ot jaǵıy, ót járdeminde azıq awqatlardı ziyansızlandırıw, kul, turli giya shóplerin tútetiw hám solardı islew dawamında qosıqlı tekstlerdi qaytarıw siyaqlılar hám zardushtiylerden ótip kelip atırǵan ádetler.

Orta Asiya xaliqlarında aspan, tabiyat, jil pasılları menen baylanıslı belgili dizimden quralǵan bayramlar, sonday-aq, báhagi «Nawrız»dı, jazda jazda shólkemlestiriletúǵın «Hayıt»tı, guzde ótkerietúǵın «Jiyim»dı, qısta shólkemlestiriletúǵın «Sada» siyaqlı ádetlerdi búgingi kúnde kóriwimizge boladı hám jil pasıllarına baǵıshlangan bayramlar sıpatında belsene ótkeriw maqsetke say.

Orta Asiya xaliqlarında VIII asirden baslap Islam dini menen birge musırman ádetleri, sonday-aq, Islam dini tiykarları – «Arkon ad – din» bes ámeliy hám mereshilik ádet – talapları, diniy bayram hám mereler – «Roza Hayıt», «Qurban Hayıt», «Mawlid», «Meraj», «Ashuriy», «Laylat ul – qadir» siyaqlılar belgilenip olardıń tiykarǵı maqseti – Muhámmad payǵambar hám Islam dinin joqarıǵa alıp shıǵıwda olardıń mazmunında insaniylyq, joqarı dárejedegi adamgershilik, saxiylıq, miyirbanlıq, iymanlılıq siyaqlı ideyalardı propogandalaw qılınar edi.

Islamǵa shekem bar bolǵan ádetlerdiń belgili bólimi Islam ádetlerine shatısıp ketedi hám olar hám insanlar órtasında miyir aqıbet, izzet – hurmet, qadir – qımbat, aqıbet siyaqlı insaniy paziyletlerin alıp shıǵıwda xızmet qıldı.

Orta asirlerde, ásirese, IX – XII asirlerde XIV – XV asirlerde bayram – mereler juda úlken saltanatlar menen belgilengen. Bul dawirde Olkede Islam

dinine say bayramlar xalıq ómirinen óz ornın taptı, olardı shólkemlestiriw ushın «Namazger», «Iydger», «Musalla – iyd» siyaqlı qalalardan tısqarı jaylar payda etilgen.

Xalıqtıń qadimgi bayramları órta asirler basında saqlanǵan bolsada, keyinshelik din wakilleriniń bul bayramlardı ótkeriliwine qarsı guresi nátiyjesinde olar óz abiroyn joǵalta baslaǵan. Mámleketshilik rawajlanıwı natiyjesinde hukimdarlar ómiri menen baylanıslı toylar, onıń perzentleri hám aqtıqlaró ómiri menen baylanıslı mereler hám mámleket kólemindegi sociyal-siyasiy waqiyalar menen baylanıslı bayramlardı ótkeriw keń jayılǵan.

Temuriylar dawirında ólkemizde mádeniyat rawaj tabıp, bayram – mereler keń rawajlanǵan. XVI – XIX asirlerde bolsa tez – tez uruslar bolıwı, xanlıq hám beklilerge bóliniwi bayramı, mereler ótkaziliwine de jaman tásir kórsetedi.

Ólkede Buxara amirligi, Xiwa hám Qoqan xanlıqları payda bolıwı nátiyjesinde, bul ayaqlarda ótkaziletúǵın bayramlarda ayırım ózine saylıqlar payda bolǵan bolsada, bayramlarǵa say ulıwmalıq tárepler saqlanıp qalabergen. Ámir hám xanlar xalıq ortasında óz abiroyn kóteriwi maqsetinde bayramlarǵa ayırıqsha itibar berip, óz máápine say keliwshi ideyalardı bayram tamashalarına sińdiriwge háreket etilgen.

XVI – XIX asirlerde ólkeniń oqımışlıları, iskusstvo iyeleri hám jazıwshıları xalıq bayramların keń propogandalawı sebepli xalıqımızdıń gozzal bayramları saqlanıp qalınǵan.

Orta Asiya xalıqlarınıń dástúr hám bayramları tabiyat ózgerisleri, ıqlım, jıl pasılları, ayaqtıń turmıs sharayıtı, miyneti, mádeniyatı tiykarında qalıplesip, rawajlanıp barǵanı úshın hár pasılǵa say, jańa erte baharde – miynet mawsimine kirisiwden aldın (Nawrız, Gul seyli), jazda-jiyindi jiynawdan aldın (Suw seyli, shay mama, shamal shaqırıw), guzde jiyim terip jiynap alıńannan soń (Qirman toy, qawın seyli, Salı bayramı) hám qısqda sharwashılıq – diyqanlarǵa bos waqt kópeygeninde (Qar xat, Qurıltay) siyaqlı mawsim mereler hám bayramlar ótkazilgen. Sonday-aq, órta asirlerge say mádeniy – aǵartıwshılıq tadbirler:

«Aytısıw», «Bellesiw», «Kesa alısıw», «Dastanshılıq», «qıssaxanlıq», «Qalpashılıq» hám basqalar. Xalıq tadbirleri: «Gul saylleri», «Nawrız», «Qus ası», «Tut seyli», «Qırman toy», «Qarbaba» hám basqalar payda bolǵan. «Nawrız»nıń kelip shıǵıwı haqqında kóplep pikirler, esseler, mifler bar. Bahardıń birinshi kúnin jaqsılıq qudayı jamanlıq qudayı ústinen jeńip shıqqan ullı sáne dep onı bayram qılǵanlar. Bul sáne «Nawrız» kúnine ásirese tuwrı kelgen.

Basqa qadimiy erteklerge qaraǵanda, Adam hám Mamahawa menen ushrasqan kun «**Nawrız**» bayramı dep tán alınǵan eken.

«Nawrız»dıń payda bolıwı hár tárepleme ilimiy tiykarlangan aspan hám tabiyat nızamlılıqları, yaǵniy quyashtıń hámal burjına kirisi, keshe hám kundizdıń waqıt tárepinen teń bóliwi, kundizdıń uzayıwı baslawı, tabiyatda janlanıwdıń baslanıwı, bahardıń keliwi menen baylanıslı bolǵan. Bul bolsa hár qanday jámiyette jıl bası «Nawrız»nı tabiyat bayramı sıpatında belgilew úshin tiykar bolǵan. Bunıń ustine, «Nawrız»dıń tereń ildizlerine itibar qaratsaq, ol eń qadimgi dawirlerde – qadimgi adamlardıń diyqanshılıqqa ótkeninen soń dalalarda jańa jumıs mawsimi baslanıwınan aldın ótkezilgeninen báhár bayramlarına barıp taqaladı.

Shıǵıs ilimpazı Umar Hayyam óziniń bul bayramǵa arnawlı baǵıshlangan «Nawrıznama» shıǵarmasında: «Hár Adam Navrozdı bayram etip, shadlı xurramlıq etse, kelesi jıl Nawrız kelgeninde de onıń ómiri quwanış hám shadlıq menen ótiwi turǵan gáp», – dep jazadı.

Bundan tısqarı báhár máwsiminde belgilenetúǵın bir qansha bayramlar, ádetler, dástúrler bar, olar xalıqımızdıń ásirler asa jasap, saqlanıp kiyatırǵan milliy qádiriyatları esaplanadı. Bulardan biri «Sumelek seyli». Xalıqımızdıń sumelek pisiriw menen baylanıslı qızıqlı udimleri kóp. Sumelek úshin ondirilgen biyday mazasın teberik biliw dástúri házir da saqlanıp qalǵan. Sumelek pisirip atırǵanda jaqsı niyet qılsa ijabat boladı degen umitte sumelek tayyarlalıp, bárshege úlestiriledi. Bundan tısqarı suw menen, guller menen, túqım egiw menen baylanıslı bir qansha ajayıp, basqa hesh bir millette ushramaytúǵın, abaylanıp, ardaqlanıp,

qadirlenip kelip atırǵan milliy qadiriyaqlarımız bar, olardı dawam ettiriw bizniń burshımız.

«Insaniyattıń kóp miń jıllıq tájiriyesi dunyadaǵı zorawan hám xujimshi kúshler qaysı bir xalıq yamasa mámleketti ózine qaratıwshı, onıń baylıqların iyellemekshi bolsa, dáslep onı quralsızlandırıwǵa, eń ullı baylıǵı bolǵan milliy qadiriyaqları, tariyxı hám mánawiyatınan ayırıwǵa urınadı. Bunıń tastıyıǵın uzoq hám jaqın tariyxdaǵı kóp – kóp mısallarda kóriw mumkin», – dep jazadı birinshi prizidentimiz Islam Abduǵaniyevich Karimov óziniń «Joqarı mánawiyat – jeńilmes kúsh» shıǵarmasında.

Shayırlar dawirinde bolsa bunday bayram, urıp – ádet, dástúr hám merelerdiń ahwalı ansha ayanshılı boldı. Xalıqtıń milliy dástúrleri shoralardıń maqsetine xızmet qılmaǵanlıǵı sebepli, oǵan qarsı gures alıp barıladı. Xalıq urıp – ádetleri hám bayramlardıń dóretiwshiligi yamasa jaman tárepleri olardı qızıqtırmas edi. Olar mámlekettegi bárshe xalıqlardı bir shańaraqqa aylandırıw maqsetinde milliy qadiriyaqlarǵa qarsı gures alıp bardı. Xalıq dástúrlerin mán etiw siyasatın uzluksız túrde kusheyterdi. XIX asır sońı XX asır baslarında shar Rossiyası Orta Asiyanı basıp algandan soń istilashılar óz siyasatı menen birge, bul jerge óz mádeniyatı hám ádetlerin de alıp kiriwge umtıldı. 1917 – jıldan son jazıwshılar ózleriniń kommunistik ideyaların xızmet qılıwshı hám bárshe jaylarda belgileniw bolǵan sociyal – inqilap bayramlar dizimi: Jańa jıl bayramı (1 – yanvar), ayal-qızlar bayramı (8 – mart), Ekinshi Dunya juzi urısı ustinen erisilgen Jeńis kúni (9 – may), oktyabr inqilap kúni (7 – 8 – noyabr) siyaqlılar belgilendi. Bul bayramlardan maqset Adamlardı kommunistik ideyalarǵa isentiriw edi.

1930 – jıllar baslarında «eskilik sarqıtları» na qaray gures mámleketlik jumısqa aylandı. Bunda, qadimgi milliy – mánawiy, mádeniy miras, urıp – ádetler, mereler, bayramlar reviziya qılındı. Biraq aymaqlıq millet adamları shet jaylarda jasırın túrde dástúriy bayramlar, merelerdi ótkezeberdiler.

1930-1950 – jıllarǵa kelip, shaxsǵa siyınıw dawirinde dástúrlıq xalıq ádetleri hám bayramların qorǵamaqshı bolǵan ziyalılar (Shólpan, Fitrat, Sópızada, Abdulla Qadiri hám bsaqlar)dı «shora xukimeti siyasatına qarsı jat bolǵan unsir»

yamasa «milletshi» dep ayblanğan. Hátteki diniy mazmunğa iye bolmağan xalıq merelerinde qatnasqan adamlarğa qaray túrli jaza sharaları hám kórilgen. Sol jıllarda Nawrız bayramı ornına «Kolxoz toyı» degen bayramnı engizgen.

1960 – jıllar baslarında bolsa milliy máselede biraz «jıllılıq» payda bólıp, milliy bayram, merelerin ótkeriwde sál janlanıw payda boldı. Galaba qurallarında xalıq urıp – ádetleri, bayramları haqqında maqalalar payda boldı. Joqarı pikirli ziyalılar, mádeniyat tarawınıń ayırım baslıqlarınıń qatnasıwı(tashabbusi) menen jaylarda Nawrız bayramın ótkeriw háreket baslandı. Biraq ol mámleketlik bayramı sıpatında tán alınmadı. Kópğana joqarı pikirli ziyalılar, ayırım basshılar Nawrızdıń shın dúnyalıq, xalıqshıl bayram ekenlidin sezselerde, ótmishtegi qatağanlardı eslep, bul dástúrdi qollap – quwatlasdan qorqtılar.

1970 – jıllarğa kelip bolsa xalıq bayramlarına qarsı nızamsız gúres basladılar. Aymaqlıq hákimiyat wakillerine jaylarda milliy bayramlar ótkeziliwge jol qoyılmasın, olardıń ornına jańa sovet bayramları ótkeriliwin shólkemlestiriw zarurligi haqqında partiya orǵanları tárepinen ashıq hám jabıq buyırıqlar berildi. Sebebi shoralar milliy oyanıw baslanıwınan qattı qorqqanlar.

1980 – jıllar ortasında shoralar mámleket qulawı baslanǵanında olar sóńgi kúshlerin toplap, óz ideologiyasın saqlap qalıw úshin janı barınsha háreket etti. Milliy bayramlar, sonday-aq, Nawrız O'zbekstanda xalıq bayramı sıpatında keń belgileniwinde tosıqlar payda boldı. 1985 – 1987 – jıllarda aymaqlı axborot qurallarına Nawrız bayramı haqqında bir awız hám aytpaslıq tuwralı buyırıqlar berildi. Nawrız ótkeretúǵın seyil qılıwshı maydanlarğa barılatúǵın jollar tosıldı, darbazlardıń quralları buzılıp taslandı, sumelek qaynatılıp atırǵan qazanlar awdarılıp taslandı. Bul adamlardıń ashıwın keltirip hám qattı tartısıwlardı payda etti. Jaziwshılar, ilimpazlar hám mádeniyat ishileri Nawrız qadimden dawam etip kelatırǵan haqıyqiy xalıq bayramı ekenligi, onıń mazmunı tabiyǵiy nızamları menen baylanıslı hám Nawrızdı eń jaqsı dástúrler tiykarında rawajlandırıw kerekligi haqqında tereń múnásebetti bildirdiler.

Nawrızdı saqlap qalıw milliy – mádeniy dástúrlardı saqlap qalıw háreketine aylandı. Ilimiy konferenciya, jazıwshılar májilislerinde Nawrızdı qorgawshılar sanı keńeydi. Aymaqlardıń ullı pikirli basshıları Nawrızdı xalıq bayramı sıpatında belgilewi joqarı keńesler tárepinen toqtatılıwına qarsı túrde bul bayramdı jaylarda ótkerebergen. Turar jay, kóshelerdi tazalaw, jańa kiyimler kiyiw, bir – birin qutlaw, dalalardı, maydanlardı shıǵıp seyil etiw, sumelek pisiriw, ziyapat, oyın – kulgi shólkemlestirip, Nawrızdı belgilew toqtamaǵan. Bunday háreketler nátiyjesinde milliy dástúrlar hám bayramlardı ómirge qaytariw joqarı dárejede kóterilgen. Dástúrlar úshin gures millet rawajı úshin gureske, millet rawajı úshin gures bolsaǵarezsizlikke erisiw úshin gureske aylandı.

Sunday-aq, ózbek xalıqları milliy muzıka ásbaplarına qádimmen kiyatırǵan daıra, balaman, tanbur, duwtar, chań, ǵıjjek, nay ásbapları bolıp soń ala bul muzıka ásbaplarǵa avǵan rubapı, azarbayjan tarı hám taǵı basqa sáz ásbapları bar bolıp óziniń sesleri arqalı insanlardı sehrlap olarǵa quwanış qosadı.

2-tema. ÓZBEK KLASSIKALÍQ MUZİKASI (4-saat)

Reje:

I. Ózbek klassika muzıkası tariyxı

II. Maqomot

1.1.XVI - XIX asirlerde ózbek muzıkasınıń mádeniyati

a) Ózbek xalıqınıń muzıkası

1.2.XVI - XIX asirler(Xarezm)degi muzıka mádeniyati

a) Xiwa xanlığı dawirinde muzıka óneri

1.3. Maqam tiykarları

a) Shashmaqam

1.4. Fergana-tashkent maqamları

III. Ústaz-shákirt dástúri hám atqarıw metkepleri

Tayanış túsinikler:klassizm,shıǵarma, dástanlar, maqam, sázendeler, aytım jolı, shertim jolı, atqarıw metkepleri, úlken qosıq,

Tekseriw ushin sorawlar:

1. Ózbek klassika muzİKası tariyxı nege taqaladı?
2. Klassikalıq muzİKanıń atqarıwshıları kimler?
3. Ústaz-shákirt dástúri hám atqarıw metkepleri haqqında aytıp berin

Tayanch so'zlar: Maqom, "Armug`oni sabboq", "Shashmaqom", "Risola-yi musiqiy", "Muzakkiri ahbob", "O`n ikki maqom".

Orta Aziya xalıqlarınıń feodal mámleketi xanlıqlarınıń bóliniwi muzıka ónerine úlken tásir etti. Ózbek xalıqınıń muzıka mádeniyatı Moğıl basqınshılıǵınan keyin Amir Temur saltanatınıń payda bolıwı menen Samarqand jergilikli (mámuriy) orayǵa aylanıp, Buxara bolsa mádeniy hám siyasiy turmısınıń tayanış waziypasın orınladı. Són ala Temuriylar imperiyasınıń maydalanıp ketiwi múnasebeti menen onıń tiykarǵı orayında paytaxtı Buxara, ekinshi úlken qala Samarqand bolǵan Shaybaniylar (XVI a.), Ashtarxaniylar (XVII a.) va Mangıt xanları (XVIII a.) mámleketi qarar yaǵtı.

XVI asirniń basında (1505 jıl) xirat Shaybaniylar tárepinen basıp alındı. Temuriylar imperiyası ush jıllıq bólekke ajırılıp ketti: Movarounnahr, Eran hám Shimaliy Hindistan (Baburiylar) mámleketi ózgeriwi waqtında Temuriylar mámleketi, sonday-aq, Samarqand hám Hirat bay mádeniy dástúrleriniń múnasip miyrasxorı sıpatında Buxara maydanǵa shıqtı. Ózbek xanları Shaybaniylar mámleketiniń paytaxtına aylanǵan bul qalaǵa óz zamanınıń kózge kóringen ilim-aǵartıwshılıq, ádebiyat hám iskusstvo xalıqı jańa tariyxiy sharayıtlarda qosıqshılıq, muzıka hám kórkem ónerdiń "Buxara mektebi" dep at alǵan usılı rawajlandı. Hiratdan Buxaraǵa muhajırlıq etken hám iskusstvo xalıqı arasında úllı ilim hám sázende Najmiddin Kavkabiylar hám bar edi. A.Fitrat Kavkabiyniń ózbek xanlıqları mádeniy turmısındaǵı ornın Abdulqadir Maraǵiyniń Temuriylar zamanındaǵı áhmiyetine teńeydi.

Kavkabiylar Ubaydullaxan sarayında xızmet etken, Ubaydullaxon Husayn Bayqaraǵa úqsap, ádebiyat hám kórkem ónerdiń jetekshisi hám sóz iliminiń sonday-aq, muzıkalıq ilimdiń bilimdanı sıpatında maydanǵa shıqtı, Kavkabiynı óz sarayınıń áziz insanı sıpatında ulıǵlaydı.

Kavkabiyniń shakirdi hám izdası qatarında onıń jiyeni Darvesh Ali Changiy ayrıqsha orınǵa iye. Darvesh Aliniń eń úlli shıǵarmalarınan biri "Risala-yi musiqiy" ("Muzıka sózligi"). Bul shıǵarmada dástúriy perde hám usılǵa tiyisli máselelerigine jarıtıp qalmastan sázendeler ómiri hám dóretiwshiligine tiyisli maǵlıwmatlardı hám óz ishine aladı. Usı kóz qarastan "Risala-yi musiqiy" teoriyalıq hám de tariyxıy áhmiyetke say sózlik esaplanadı.

Kavkabiyy hám Darvesh Ali kitapları Buxarada jazılıp, sol mámleketler hukimdarlarına baǵıshlanǵanına qaramastan, olar mazmunan jergilikli emes, balki oypatlıq áhmiyetke say ilimiy shıǵarmalar ekenligin kózde tutıw gerek.

Samarqand hám Hirat mádeniyatınıń miyrasxori bolǵan Buxara maqamshılıǵınıń joqarı dástúrleri ulıwma joǵalıǵ ketpedi. Olar muzıkanıń jańa turi Shashmaqam teoryasına sińise basnadı. "Shashmaqam" klassikalıq muzıkanıń XIX asir ortalarında ushıraydı.

XVI - XIX asrlar(Xarezm)degi muzıka mádeniyati

Xiwa xanlıǵı dawırinde muzıka óneri

Tayanısh sózler: "Shajarai turk" , "Shajarai tarokima", "Shajarai tarokima", "Maqomat", "Shajarai tarokima", "Feruz", g`ijjak , tanburshi.

XVI asirde Xarezm mámleketi qayta tiklengeninen keyin 328 jil dawamında Xiwa taxtı 49 xan kórgen. Olar arasında bir hápte, ush kún, hátteki bir kún hukimranlıq qılǵanları bar.

Xiwa tariyxınıń áne sonday ataqlı xanları qatarında tanıqlı ilimpaz, "Shajarai turk", "Shajarai tarakima" shıǵarmalarınıń avtorı Abulǵaziy Bahadırxan (1642-1663), Shergaziyxan (1713-1726), Muhammad Rahimxan I (1807-1826), Olloqulixan (1826-1843), Muhammad Aminxan (1845-1855), Said Muhammadxan (1855-1864), Muqammad Rahimxan II (1864-1910) lardı aytıw múmkin.

Atları ayılǵan xanlardıń bārshesi bilim hám aǵartıwshılıqqa, qosıqshılıqqa hám muzıkaǵa ayrıqsha qızıǵıw bildirgen. Muhammad Rahimxon I (1807-1826) zamanında belgili muzıkatanıwshı xoywalı Niyazjan Xoja degan Buxara ólkesine

barıp burından belgili bolğan Shashmaqam jolların tanbur menen úyrenip qaytqan eken. Bul adam Xiwağa kelgeni menen sazdağı talant hám sheberlik Xarezm muzıkatanıwshıların dıqqatın awdardı.

Mirzoboshi Abdullo Mufti o`g`li (Kamil Xorazmiy) Shashmaqom jolların putkil ózlestiredi.

Sayid Muhammadxon 1855 (1272 hijriy) yili Qutlimurodxon ornına xanlıq taxtına otırıp, tóğız jıl xanlıq etedi. Onıń zamanında Xarezm ólkesine tinishlıq hukimran boladı. Nátijede xalıq hám xanda muzıkağa ayrıqsha júzege keledi. Xanniń ózi duwtar, ğıjjek sazların shertpekke qosılıp, belgili muzıkatanıwshılar menen tez-tez saz hám sawbet májilisler ótkergen.

1864 (1281 hijriy) jılı Sayid Muhammadxon ornına kelgen Muhammad Rahimxon soniy muzıkalıq ilimge hawes etip, muzıkalıq jumıslardı aldınğı zamanalarğa qarağanda jánede joqarı dárejede rawajlanıwına rawajlanıwına shaqıradı. Bunıń nátiyjesinde Xarezmde sheksiz muzıka ónerine qayta oyanıw payda boldı. Saray maqam dástúrlerine (altı yarım maqam)niń rawajı mámleketlik áhmiyeti dárejesine kóterildi. Bundan tisqari el arasında ázelden úrip-ádet etilgen klassikalıq nama hám qosıqlar, duwtar maqamları, dastan jolların izbe-iz rawajlanıwına úlken mariypat kórsetiledi.

Xarezmniń klassikalıq qosıqları arasında Feruz I hám Feruz II dep at alğan teńsiz úlgiler bar. Olar maqamlar aylanısınan tisqarisında tursa da, bilimi kem emes. "Feruz"lar óziniń tik hawıjlari hám olardıń atqarıwında qashırımlar menen Xarezm usılın belgilewshi shıǵarmalar esaplanadı.

Farabiy (taxallusi, tolıq atı bolsa Abu Nasr Muhammad ibn Uzlug Tarxon Farabiy) – orta ásir shıǵıs muzıka mádeniyatınıń eń úlli wakili Farabiynıń ómiri hám dórtiwshiligine tiyisli anıq maǵlıwmatlar, juda az.

Farabiy muzıkağa tiyisli kóp shıǵarmalar jazǵan. Onıń «Ilimler klassifikaciyası» («Ixso al-ulum»), «Úlken muzıka kitabı» («Kitob al-musiqa al-kabir»), «Muzıkağa kirisiw» («Mad-hal fil-musiqa»), «Ritmlar klassifikaciyası kitabı» («Kitob ixsa al-iko'») hám basqa kóplegen shıǵarmalar tilge alınadı.

Úlken muzıka kitabınıń saqlanǵan nusxasınan eki bólimi bar. Birinshisi - «Muzıka onerine kirisiw» («Madxam sinoatu fı-l-musiqa»), ekinshisi - «Tiykaǵı bolim («Juzvi asl») dep ataladı. Sonday-aq, Úlken muzıka kitabı 12 bapıan turadı.

Dawıstan kelip shıǵatúǵın túsinik – naǵma (muzikalıq dawıs, ton, perde). Farabiy naǵmalarınıń tómen joqarılıǵı sebepli sáykeslik bazaları hám sol ózgeshelikler arqalı sezimge tásir kórsetiw máseleleri ústinde pikir juritedi. (Forobiy. «Katta musiqa kitobi», Koxira, 1967 yilda chop qilingan). Intervallar payda bolıwdı Farabiy qozǵalatúǵın deneniń kólemi hám kelbetin ólshew hám payda bolǵan bóleklerin sanlarǵa bolıw jolı menen túsendiredi.

MAQAM TIYKARLARÍ

Tayanch so'zlar: «Duvodzahmaqom», Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh, Iroq, «Mushkilot», kvinta.

Ózbek klassikalıq muzıkasınıń bekkem bolǵan altı maqam - «Shashmaqom». «Shashmaqom» XVIII asrge shekem tolıq qalıplesken bolsa da onıń qalıplesiw processı ilgeri baslanǵanlıǵı maqul. On eki maqam – «Duvodzahmaqom» bólimleri tolıq bolıp altı maqam bólimi – «Shashmaqam»nıń payda bolıwında úlken áhmiyetti iyelegen. On eki maqam Orta Aziyada XI-XVII asirlerde jasaǵan bolsa «Shashmaqam» XVIII ásirde hám, ásirese XX asirde bizge tarqaldı hám hár tárepleme rawajlanıp tabıp, óziniń tolıq altı maqam - «Shashmaqam» forması-kelbetine iye boldı.

«Shashmaqom» alti maqamdan quralıp, Buzruk (úlken, úllı), Rost (tuwrı, haqiyqiy), Navo (nama), Dugoh (ekinshi perde), Segoh (ush yamasa ushinshi perde), Iroq (mámleket atı) maqamları kiredi. Har bir maqam úlken shıǵarma bolıp olardıń sastavına 20-44shekem úlken hám kishi maqam jolları bar.

Har bir maqam eki úlken bólimden quralıp. Birinshisi – sáz bolimi – «Mushkilot» (qıyınshılıq) dep ataladı. Ekinshisi – qosıq bolimi – «Nasr» (jeńis, járdem) dep ataladı. Maqamlardıń negizinde tiykarınan perde dúzilis (lad), kólem

hám forma nızamlılıǵı barlıǵı jatadı. Olarda ruwxıy jaǵday hám sol menen baylanıslı ideya, tema, mazmun klassikalıq dárejede túsindirilgen.

Maqamlardıń atqarılıwında tanbur hám dáp jetekshi saz esaplanadı. Sol sebepli hár bir maqam tort tarlı tanbur sazına sazlanadı: Buzruk, Dugoh, Segoh hám Iroq kvartaǵa (sol-re-sol-sol), Rost – kvintaga (sol-do-sol-sol), Iroq – sekundaǵa (sol-fa-sol-sol). Bul maqamnıń lad formasın shólkemlestiriwde járdem beredi. Hár bir maqam óz teması, ırǵaǵı, naması, forma hám atqarıw usılına iye.

Sorawlar:

- 1 Ózbek klassikalıq muzıkası Shashmaqamnıń altı bólimi qanday?
- 2 «Shashmaqom»nıń shertim jolına neler kiredi?

SHASHMAQOM”NING CHOLG`U BO`LIMI

Tayanish sózler: shoba , tasnif, tarje', gardun, «xona», «bozgoy», muhammas, saqıl, buzruk tasnifi, rost garduni, navo tarjei, iroq muhammasi.

Mushkilot bolimi boleklari nama temaları óz xarakteri, dáp usılı ózine say ajıralıp tursa, olardıń«xana» hám «bozgoy» lad tiykarları hám shıǵarma forması bir turlıǵı menen xarakterlenedi. Shıǵarmalar «xana» hám «bozgoy» tiykarında qalıpleseı. – Xana 1, Xana 2 h.t.b.

«SHASHMAQOM»NING ASHULA BO`LIMI

Tayanich so`zlar: «Nasr», shaxapsha, talqın, nasr, ufarlar, savt, moǵılsha, sarahbar.

Saz boliminen keyin «Nasr» dep atalatuın bolimi túrli úlken hám kishi, ápiwayı hám quramalı qosıq shıǵarmaları boliminen quraladı. Hár bir maqom mazmunı, kólemi, forması jaǵınan turlishe bolǵan qosıq úlgilerinen turadı. Olar shoba (bolim, shıǵarma), tarana, shaxapsha siyaqlı sózler menen aytiladı. Qosıq bolimi eki bolim – eki topar shobalardan turadı. Birinshi topardı quraǵan Sarahbor, Talqin, Nasr va Ufarlar «Shashmaqam» qosıq boliminiń tiykarǵı qosıq jollarınan esaplanadı. Ekinshi topar shobasına–Savt, Moǵılshalar hám basqa maqamlardıń ózine say bolǵan bazi qosıq jolları kiredi. Har bir guruh tuzilishi, shakli va ijro uslublari bo`yicha bir-biridan farq qiladi. Ularning birlamchi vositasi so`z va kuy mutanosibligidir. Shu jihatdan Nasr bo`limida Sharq mumtoz shoirlarining she`rlari so`z matni sifatida

qo`llanadi. Ular o`zbek va tojik tillari va shevasida talqin etiladi. Maqom ashula yo`llarida aytilgan she`rlar – Sakkokiy, Lutfiy, Alisher Navoiy, Fuzuliy, Bobur, Mashrab, Zebuniso, Amiriy, Nodira, Uvaysiy, Ogahiy, Munis, Avaz O`tar, Muqimiy, Furqat, Yusuf Saryomiy, Xurshid, Habibiy kabi shoirlarning lirik-ishqiy, falsafiy va didaktik mazmundagi G`azallari va xalq she`riyatidan tashkil topgan. Ma`lum maqom yo`liga turlicha mazmundagi she`rlar tushirib aytilgan.

FERGANA-TASHKENT MAQAMLARI

Tayanish sozler: qashqarcha, soqiynoma, yovvoyi ushshoq, bayot I-V, Chorgoh I-V, Gulyor-Shahnoz, Dugoh-Husayniy.

Ózbek klassikalik muzikasida «Fergana-Tashkent maqamlari» maqamshilik óneriniń jańa bir tiykarǵı bolimin quraydı. Fergana oypatı XIX-XX asirlerde bolimli qosıq hám saz maqam jolları keń tarqalǵan bolıp, olar klassikalik muzika miyrasında jetekshi orınlardı iyelep, jergilikli, atqarıwshılıq dástúrleri menen suǵarılǵan.

Fergana-Tashkent maqamları» arasında úllı qosıq bolimleri:

Bayat I-V, Chorgoh I-V, Gulyor-Shahnoz, Dugoh-Husayniy I-VII (olardıń hár bir bolimi tártip sanı menen belgilenedi, Gulyor-Shahnoz maqamınan tısqarı), maselen, Bayat 1, Bayat 2, Bayat 3, Bayat 4, Bayat 5. Úllı maqam saz jolları arasında saz atqarıwında; Chorgoh I-V; Miskin I-VII, Nasrulloıy I-III, Navro`zi ajam taranaları I-III; Xojiniyoz I-II, surnay maqam jolları hám t.b.

Paydalanatúǵın tiykarǵı sabaqlıqlar hám oqıw qollanbalar dizimi

Tiykarǵı sabaqlıqlar hám oqıw qollanbalar

1. Ўзбек музикаси тарихи. Т., 1981.
2. Ражабов И. Мақомлар масаласига доир. Т., 1963.

Qosımsha ádebiyatlar

3. История музыки Средней Азии и Казахстана. М., 1995.
4. Матёкубов О. Оғзаки анъанадаги профессионал музика асосларига кирисх. Т., 1983.
5. Вызго Т.С. Музыкальные инструменты Средней Азии. М., 1980.

6. Иброҳимов О. Мақом ва макон. Т., 1997.
7. Кароматов Ф.М. Узбекская инструментальная музыка. Наследие. Т., 1972.
8. Ражабов И. Мақом асослари. Т., 1992.
9. Фитрат А. Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи. Т., 1993.
10. Юнусов Р. Мақом санъати усталари. Фахриддин Содиков. Т., 2005.
11. Шашмақом анъаналари ва замонавийлик / Тузувсҳи ва масъул муҳаррир Д.Муродова. Т., 2005.
12. Абдуллаев Р.С., Соломонова Т.Э. Ўзбек мусиқаси тарихидан хрестоматия. Т., 1983.
13. О.Ибрагимов “Ўзбек мусиқа ижоди”. 1990 й.

Notografiya

1. Кароматов Ф.М. Ўзбек халқи музика мероси. XX аср. 1-китоб. Т., 1978, 1982.
2. Ўзбек халқ кўсҳиқлари. Тузувсҳи Е.Романовская. 1-2 китоб. Т., 1939.
3. Ўзбек халқ музикаси. 1-8 жилдлар. Ю.Ражабий, М.Юсупов ёзувлари. Т., 1955-1961.
4. Романовская Е. Хоразм халқ музикаси. Т., 1939.
5. Успенский В. СҲесть музыкальных поем (С.Ҳасҳмаком). Бухара, 1924.
6. Шашмақом 1-6 ж. Ю.Ражабий ёзуви. Т., 1966-1975.
7. Шашмақом в 1-5 тт. Записи Файзуллаева Б., Сахибова С.Ҳ., С.Ҳахобова Ф. М., 1950-1967.
8. Хоразм мақомлари. 5 китоб. М.Юсупов ёзуви. Т., 1980-1987.
9. Гулёр-Шаҳноз. В.Успенский ёзуви. Т., 1956.